

SZÁZADOK MOHÁCS-TANULMÁNYOK

ELSŐ KÖTET

SZERKESZTETTE

FODOR PÁL – KENYERES ISTVÁN – TOMA KATALIN

SZÁZADOK
KÖNYVEK

TÖRÉKENY FEJEDELMi HATALOM: I. FERDINÁND PÉNZÜGYEI 1526-IG

1522 végén a 19 éves, alig néhány hónapja uralkodó Ferdinánd osztrák főherceg követeket küldött bátyjához, Károlyhoz. Számos más cím mellett a három évvel idősebb Károly viselte Kasztília és Aragónia, valamint a Német-római Birodalom királyi címét, és ő volt a kereszténység megválasztott császára. Ferdinánd a küldöttségnek kiadott instrukcióban vázolta szorult helyzetét: tartományai, különösen a magas adósságállomány miatt, pénzügyileg rossz állapotban vannak. A szász herceg egy 200 ezer rajnai forintos követelés miatt liheg a nyakába. Károlytól Ferdinánd egy megállapodás alapján 200 ezer rajnai forint kifizetését vagy kártérítést követelt uradalmak formájában. Ráadásul az anyai nagyapjuk örökségéből neki járó 60 ezer dukátos járadék is elmaradt, amelyet a Károly uralkodása alatt álló Nápolyi Királyságból kellett volna kifizetni. Eközben Ferdinándnak tetemes kiadásai vannak a törökök elleni háborúra, ezért folyamodik segítségért. Majd ismét szóba hozta azt a jelentős adósságot, amelyet apai nagyapjuk, I. Miksa hagyott rá.¹

A trónra lépés gyakran kockázatos és költséges vállalkozás volt egy fejedelem számára:² V. Károly 1519-es német-római királlyá választása elsősorban a választófejedelmek által szabott magas megvesztegetési pénzekről vált nevezetessé. Ehhez az áthidaló finanszírozást a Fuggerek és más délnémet és olasz kereskedők biztosították.³ Az uralmat minden,

Dr. Peter Rauscher, Bécsi Egyetem, Osztrák Történetkutató Intézet, egyetemi magántanár, történész, peter.rauscher@univie.ac.at. A cikket német nyelvről magyarra fordította Szepesvári Livia, szepesvarilivia@gmail.com.

1 Tekintettel az I. Miksa, V. Károly és I. Ferdinánd koráról szóló tanulmányok nagy számára, itt nem lehetséges a szakirodalom teljes áttekintése. I. Ferdinánd instrukciója Henry de Hemricourt és Martín de Salinas számára, Nürnberg, 1522. november (?). In: Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. 1: Familienkorrespondenz bis 1526 Bearb. Wilhelm Bauer. Wien 1912. 21–30.: Nr. 21.

2 A Német-római Birodalomról vö. *Mathias Kluge: Verschuldete Könige. Geld, Politik und die Kammer des Reiches im 15. Jahrhundert.* München 2021. 37. skk.

3 *Peter Rauscher: La Casa de Austria y sus banqueros alemanes.* In: Carlos V. Europeísmo y universalidad. Congreso Internacional Granada, mayo de 2000. Bd. III: Los escenarios del

akár örökletes utódlásból, akár választásból, esetleg megkoronázásból vagy hódolásból fakadó legitimitáció ellenére először mindig pénzzel és gyakran erőszakkal kellett érvényesíteni – és többnyire a közvetlen környezetből származó ellenfelekkel: a rendi elittel és a saját rokonsággal szemben. A Habsburgok reneszánsz kori családtörténete tele van ilyen konfliktusokkal.⁴ Kevés ostobább kijelentés hangzott el Ausztria múltjáról, mint az a gyakran idézett bonmot, hogy az „Ausztriai-ház” tagjainak csak házasodniuk, míg másoknak harcolniuk kellett a hatalomért.⁵

I. Ferdinánd hatalomra kerülése szintén nem volt zökkenőmentesnek nevezhető. Nagypapa, Aragóniai Ferdinánd 1516-ban bekövetkezett halála és a spanyol királyságok Károly általi 1518 tavaszán történt birtokbavétele után Ferdinándnak a kasztíliai rendek kívánsága ellenére el kellett hagynia ibériai hazáját, és nagynénje, Margit főhercegnő udvarába, Németalföldre kellett távoznia. Az utódlás szempontjából Ferdinánd mind az Ibériai-félszigeten, mind a Német-római Birodalomban visszatérő – legalábbis látens – fenyegetést jelentett bátyjára nézve.⁶

V. Károly hatalomátvétele 1515-ös nagykorúvá nyilvánítása, illetve spanyol nagypapa 1516-os halála, 1519-es német-római királlyá és császárrá választása, 1521-es első birodalmi gyűlése és a Kasztília és Aragónia királyságaiban kitört „comuneros” és „germanías” felkelések leverése (1522–1523) közötti időszakban zajlott. Formális csúcspontját a császárkoronázás jelentette, amelyre csak 1530-ban került sor.

Öccse hasonló, sőt esetenként ugyanazokkal a problémákkal nézett szembe, mint V. Károly. A koronák begyűjtése és fejedelmi hatalmának

Imperio. Coord. Juan Luis Castellano – Francisco Sánchez-Montes González. Madrid 2001. 413. skk., további irodalommal.

4 Alois Niederstätter: Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Wien 1996. 238–255.

5 Michael Hochedlinger: Stiefkinder der Forschung. Verwaltungs-, Verfassungs- und Behördengeschichte der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie. Probleme – Leistungen – Desiderate. In: Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Hrsg. Michael Hochedlinger – Thomas Winkelbauer. Wien–München 2010. 317.

6 Friedrich Edelmayer: El hermano expulsado: don Fernando. Torre de los Lujanes 39. (1999) 147–161. Arra a tervre, hogy Károly helyett Ferdinánd induljon a német-római királyválasztáson: Karl Brandi: Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. München 1937. 91.; Uő: Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. Bd. 2: Quellen und Erläuterungen. München 1937. 103. skk.; Wilhelm Bauer: Die Anfänge Ferdinands I. Wien–Leipzig 1907. 17–78.; Alphons Lhotsky: Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. in Österreich (1520–1527). Wien 1971. 79.

érvényesítése uralkodásának teljes első évtizedét felölelte, amely ugyanakkor világosan két részre osztható: a mohácsi csata előtti időszakra, amikor Ferdinánd fokozatosan átvette az osztrák örökös tartományok irányítását és az azt követő időszakra, amikor a cseh Szent Vencel-korona és a magyar Szent Korona országait követelte magának. Míg Csehországban és a Csehországhoz kapcsolódó területeken gyorsan érvényesülni tudott, addig Magyarországon, mint ismert, nem járt sikerrel I. Szulejmán oszmán szultánnal és az általa támogatott Szapolyai János királlyal, illetve annak híveivel szemben. Ez hosszú háborúkat eredményezett, amelyek végül Magyarország három részre szakadásához vezettek.⁷ A hatalomátvételnek ez a szakasza 1531 elején, Ferdinánd német-római királlyá választásával zárult le.

Jelen tanulmány Ferdinánd uralomra jutásának első szakaszával foglalkozik. Ezt az időszakot a belső dinasztikus konfliktusok mellett a rendi és társadalmi lázadások, a törökök elleni védelem megszervezése, a Luther Márton és mások által vezetett reformatori mozgalmak visszaszorítására irányuló intézkedések és nem utolsósorban a tartományfejedelem pénzügyeinek rendezésére tett kísérletek jellemezték.

V. Károly csak némi vonakodás után, két évvel német-római királlyá választását követően, az 1521. április 28-i wormszi szerződésben engedte át Ferdinándnak az Ennsen túli, illetve inneni Osztrák Főhercegségeket (a mai Felső- és Alsó-Ausztriát – a szerk.), Stájerországot, Karintiát és Krajnát. Ezek az úgynevezett „alsó-ausztriai tartományok” csak egy részét tették ki I. Miksa osztrák örökségének. Az Itália felé hidat képező, bányákkal rendelkező és az augsburgi pénzügyi központhoz közel fekvő és emiatt stratégiai szempontból oly fontos Tiroli Grófság egyelőre Károly kezén maradt, ahogyan Elő-Ausztria és egy egész sor kisebb uradalom is az Alpokban és az adriai térségben.

Ferdinánd ezért már 1521 őszen Gentbe utazott bátyjához, hogy tárgyalásokat folytasson territoriális hatalmi bázisának bővítéséről. Az 1522. február 7-én Brüsszelben megkötött házi szerződésben Ferdinánd nemcsak a már fentebb említett évi 60 ezer dukátot kapta meg Nápolyból, hanem Károly immár lemondott a Tiroli Grófságról és a többi Habsburg-uradalomról is I. Miksa örökségéből, valamint az 1520-ban birtokba vett

7 Géza Pálffy: *Hungary between Two Empires, 1526–1711*. Bloomington 2021. 16–70.; *Uő*: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár. Monográfiák 27.) Bp. 2010. 50–76.

Württembergi Hercegségről.⁸ Az uradalmak átruházását azonban hat évig titkolták, így ezeken a területeken Ferdinánd formálisan csak Károly helytartójaként járhatott el. A hatalom átadását végül 1525-ben hozták nyilvánosságra, teljes körű tartományfejedelmi jogokat biztosítva ezzel a főhercegnek. Azonban az osztrák királyság létrehozását, ahogyan azt már I. Miksa alatt is tervezték, V. Károly sem valósította meg.⁹ Ferdinánd, aki később német-római királyként és császárként, valamint Magyarország, Horvátország és Csehország királyaként több koronát is viselt, a mohácsi csatáig harmadrangú fejedelem maradt.

V. Károly kora – és I. Ferdinándé? Rövid kutatástörténeti kitekintés

V. Károly uralkodása a kora újkori európai történelem intenzíven kutatott korszaka. Önmagában már az uralkodóról szóló számos életrajzot is szinte lehetetlen számon tartani,¹⁰ ahogyan a 2000 óta megjelent konferencia-

⁸ *Franz Ferdinand Schrötter*: Fünfte Abhandlung aus dem österreichischen Staatsrechte, von der Erbfolgs-Ordnung wie auch Vormundschaft der Durchlauchtigsten Erzherzoge. Wien 1766. főleg 199–202.; *Wenzel Lustkandl*: Der Kaiser und König in Österreich–Ungarn. I. Theil: Geschichtliche Darstellung (Separat-Abdruck aus dem „Österreichischen Staatswörterbuche“). Wien 1895. 51. skk.; *Gustav Turba*: Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI. 1156 bis 1732. Wien–Leipzig 1903. 153–169.; *Thomas Winkelbauer*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien 2003. 1. Teil, 33–35.; *Alfred Kohler*: Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser. München 2003. 70–72.; *Lhotsky, A.*: Zeitalter i. m. 105–119.; *Bauer, W.*: Anfänge i. m. 100–161., 241–264. Felső-Elzász, Sundgau és a hagenau helytartóság (Landvogtei Hagenau) Ferdinánd halála után visszazállt volna a spanyol ágra. V. Károly 1540-ben lemondott erről a megállapodásról.

⁹ *Hermann Wiesflecker*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. 4: Gründung des habsburgischen Weltreiches, Lebensabend und Tod 1508–1519. Wien 1981. 192–196.; összefoglalóan: *Erich Zöllner*: Der Österreichbegriff. Formen und Wandlungen in der Geschichte. Wien 1988. 34.

¹⁰ *Karl Brandt*: Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. Frankfurt 1976⁶; újabb életrajzokat írt többek között *Alfred Kohler*: Karl V. 1500–1558. Eine Biographie. München 2014³; *Ferenc Majoros*: Karl V. Habsburg als Weltmacht. Graz–Wien–Köln 2000.; *Joseph Pérez*: Carlos V. Madrid 2000²; *Harald Kleinschmidt*: Charles V. The World Emperor. Stroud 2004.; *Juan Antonio Vilar Sánchez*: Carlos V. Emperador y hombre: Historia de un proyecto paneuropeo y universal: Borgoña,

köteteket és kiállítási katalógusokat is – az egyes részbirodalmak történetét elemző számtalan tanulmányról már nem is beszélve.

I. Ferdinándot – idősebb testvérével ellentétben – életrajzi szempontból sokáig alig méltatták figyelemre, annak ellenére, hogy Franz Bernhart von Bucholtz¹¹ már korán és széles körűen gyűjtött ehhez anyagot. A régebbi Ferdinánd-kutatás középpontjában – részben párhuzamosan az ő családi levelezésével kapcsolatos munkával – I. Ferdinánd ausztriai uralkodásának korai szakasza állt.¹² Szintén elsősorban uralkodásának első éveire koncentrált Simányi Tibor nyugalmazott bécsi újságíró 1987-es, olasz nyelven is megjelent, életrajzként forgalmazott műve.¹³ Ugyanebben az évben publikálta Günther Burkert grazi habilitációs értekezését Ferdinánd és Károly hatalomátvételének éveiről az osztrák tartományokban, elsősorban a rendek szemszögéből tárgyalva az időszakot.¹⁴

I. Ferdinánd első átfogó életrajza csupán néhány évvel korábban, az 1980-as évek elején jelent meg az Egyesült Államokban, igaz, uralkodásának bármiféle struktúratörténeti értelmezése nélkül.¹⁵ A későbbi császár

España, Italia, Sacro Imperio y las Indias. Madrid 2015.; *Heinz Schilling*: Karl V. Der Kaiser, dem die Welt zerbrach. München 2020³.; *Geoffrey Parker*: Emperor. A New Life of Charles V. New Haven–London 2019.

- 11 *F. B. von Bucholtz*: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. 9 Bde. Wien 1831–1838.; *J[ohann] B[aptist] Jokell* lelkész műve tudományos szempontból nagyrészt használhatatlan: *J[ohann] B[aptist] Jokell*: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten; zunächst nach Bucholtz und andern Quellen bearbeitet. 2 Bde. Wien 1842–43. Rövid áttekintést nyújt a következő életrajzi lexikoncikk is: *Kohler, A.*: Ferdinand I. i. m. 337. skk.
- 12 *Victor von Kraus*: Zur Geschichte Oesterreichs unter Ferdinand I. 1519–21. Ein Bild ständischer Parteikämpfe. Wien 1873.; *Bauer, W.*: Anfänge i. m.; Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. 2: 1. Hälfte: Familienkorrespondenz 1527 und 1528. Bearb. Wilhelm Bauer – Robert Lacroix. Wien 1937.; 2. Hälfte: Familienkorrespondenz 1529 und 1530. Wien 1938.; a sorozat eddigi utolsó kötete 2015-ben jelent meg a következő címmel: Korrespondenz österreichischer Herrscher. Die Familienkorrespondenz Ferdinands I. Familienkorrespondenz, Bd. 5: 1535 und 1536. Bearb. Bernadette Hofinger et al. Wien–Köln–Weimar 2015. Alapvető: *Christopher F. Laferl*: Die Familienkorrespondenz Ferdinands I. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer. Wien–München 2004. 828–836. I. Ferdinánd korai szakaszára lásd még *Lhotsky, A.*: Zeitalter i. m.
- 13 *Tibor Simányi*: Er schuf das Reich: Ferdinand von Habsburg. Wien–München 1987.; olaszul: Ferdinando I d’Asburgo. Gorizia 1988.
- 14 *Günther R. Burkert*: Landesfürst und Stände. Karl V., Ferdinand I. und die österreichischen Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen. Graz 1987.
- 15 *Paula Sutter Fichtner*: Ferdinand I of Austria: The Politics of Dynasticism in the Age of the Reformation. Boulder, Colorado 1982.; németül: Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung. Graz–Wien–Köln 1986.

500. születésnapja alkalmából Alfred Kohler egy modern, ugyanakkor uralkodásának hosszához képest viszonylag rövid életrajzot adott ki Ferdinándról,¹⁶ tíz évvel később pedig Claude Michaud életrajzi írása jelent meg, amely azonban már akkor sem tartott lépést a kutatással.¹⁷ Ferdinánd születésének 500. évfordulója alkalmából több nemzetközi konferencia- és kiállítási kötet is készült.¹⁸

I. Ferdinánd pénzügyeivel az 1850-es évek végétől Karl Oberleitner első, levéltári forrásokra alapozott publikációi foglalkoztak, amelyek azonban már nem sokkal megjelenésük után sem feleltek meg a tudományos elvárásoknak.¹⁹ Végül a 19. század végén jelent meg Otto Thorsch részben levéltári forrásokra alapozott lipcsei disszertációja a Habsburgok adósságrendszeréről,²⁰ valamint Ferdinánd pénzügyeinek első és több mint egy évszázadon át mértékadó, átfogó elemzése Alfons Huber tollából.²¹

Ezen úttörő munkákat követően a 2000-es évek elején nemcsak Thomas Winkelbauer nem csupán a Habsburgok pénzügyi története szempontjából fontos kézikönyvei jelentek meg,²² hanem egy egész sor merőben új tanulmány is I. Ferdinánd pénzügyeiről. Egy a Bécsi Egyetemen a 16. század második felének császári pénzügyeivel foglalkozó projekt eredményeként 2003-ban egy tanulmánykötet, 2004-ben pedig egy monográfia látott napvilágot I. Ferdinánd és II. Miksa 1556 és 1576 közötti pénzügyei-

16 Kohler, A.: Ferdinand I. i. m.

17 Claude Michaud: Ferdinand de Habsbourg (1503–1564). Paris 2013.

18 Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Hrsg. Martina Fuchs – Alfred Kohler. Münster 2003.; Fernando I, 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Hrsg. Alfredo Alvar – Friedrich Edelmayer (Mitarb.) Madrid 2004.; Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Hrsg. Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster 2005.; Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie. Kunsthistorisches Museum 15. April bis 31. August 2003. Hrsg. Wilfried Seipel. Wien 2003.

19 Többek között *Karl Oberleitner*: Beiträge zur österreichischen Finanzgeschichte. I. Historischer Ueberblick der k. k. Hofkammer von 1498 bis 1656. Jahrbuch für die k. k. österreichische Finanzwache 3. (1859) 58–64.; *Uő*: Österreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I. vom Jahre 1522 bis 1564. Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen 22. (1860) 2–231.; *Uő*: Die Finanzlage Nieder-Österreichs im sechzehnten Jahrhundert. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 30. (1864) 1–90.

20 Otto Thorsch: Materialien zu einer Geschichte der Oesterreichischen Statsschulden [!] vor dem XVIII. Jahrhundert. Greifswald 1891.

21 Alfons Huber: Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I. Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung Erg.-Bd. 4. (1893) 181–247.

22 Winkelbauer, T.: Ständefreiheit i. m.

ról.²³ Pálffy Géza komoly érdeme, hogy behatóan feltárta a törökellenes határvédelem Közép-Magyarország török kézre kerülését követő kiépítését és az ezzel járó költségeket.²⁴ Ezzel egy időben Kenyeres István is számos, széles forrásanyagra alapozott tanulmányt tett közzé a Magyar Királyság pénzügyeiről.²⁵

A budapesti és bécsi magyar, illetve német-osztrák történészek akkori fiatal generációjának kutatásaitól függetlenül 2003-ban Gerhard Rill, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi, Udvari és Állami Levéltár) egykori igazgatója is átfogó munkát jelentetett meg I. Ferdinánd uralkodása első éveinek osztrák közigazgatás- és pénzügytörténetéről, amelyben

-
- 23 Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Hrsg. Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher. Wien 2003.; *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien–München 2004 (a 2001-es bécsi disszertáció átdolgozása). Nagyrészt kiadatlan maradt Brigitte Jirasek kevésbé szisztematikus és szegényes forrás- és szakirodalmi bázison alapuló munkája: *Brigitte Jirasek*: Ferdinand I. Studien zu Familie und Finanzen. Diplomarbeit. Wien 2000.; *Uő*: Geldhandlungen. Quellen und Studien zur Finanz- und Wirtschaftsgeschichte des 16. Jahrhunderts im Einflussbereich von Ferdinand I. und seinen Nachfolgern. 2 Bde. Dissertation. Wien 2005.; vö. *Uő*: Skizzen zur wirtschaftlichen und finanziellen Situation Ferdinands I. In: *Seipel, W.* (Hrsg.): Kaiser Ferdinand I. i. m. 155–165.
- 24 Többek között *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle* 38. (1996) 163–217.; *Uő*: The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (up to the Early Eighteenth Century). In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. Géza Dávid – Pál Fodor. Leiden–Boston–Köln 2000. 3–69.; *Uő*: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In: *Végvár és ellátás*. (Studia Agriensia 22.) Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás. Eger 2001. 183–219.; *Uő*: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie: Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Edelmayer, F. – Lanzinner, M. – Rauscher, P.* (Hrsg.): Finanzen i. m. 20–44.; *Uő*: The Habsburg Defense System in Hungary against the Ottomans in the Sixteenth Century: A Catalyst of Military Development in Central Europe. In: *Warfare in Eastern Europe, 1500–1800*. Ed. Brian J. Davies. Leiden–Boston 2012. 35–61.
- 25 *István Kenyeres*: Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Edelmayer, F. – Lanzinner, M. – Rauscher, P.* (Hrsg.): Finanzen i. m. 84–122.; *Uő*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74. (2003) 59–103.; *Uő*: Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn. In: *Fuchs, M. – Oborni, T. – Ujváry, G.* (Hrsg.): Kaiser Ferdinand I. i. m. 111–146.; *Uő*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45. (2003) 61–92.; *Uő*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban Bp. 2008.

árnyalni próbálta az uralkodó 1525–1526-ban leváltott általános kincstartójának, Gabriel Salamancának zsarnokságáról kialakult közkeletű képet.²⁶ Ez a nem túl könnyen befogadható mű, amely inkább mondható a források és a kutatás tágabb kommentárjának, mint tömör történeti leírásnak, lényeges alapját képezi az alábbi megállapításoknak.

A fejedelmi pénzügyek 1500 körül: kutatási problémák

Az 1500 körüli fejedelmi pénzügyek kutatása nem csekély vállalás. A rendszerint alacsony mértékben kiépült pénzügyi bürokrácia miatt gyakran nem állnak rendelkezésre könnyen hozzáférhető források. Ez különösen igaz I. Ferdinánd korai időszakára. Ekkor még nem létezett az Udvari Kamara (*Hofkammer*), amelyet névlegesen 1527-ben hoztak létre, és még évtizedekbe telt, mire viszonylag stabil formát öltött. Mivel a fejedelem még nem rendelkezett ilyen központi pénzügyi hatósággal, így hiányoznak az olyan iratsorozatok is, amelyek a 16. század hátralévő részében központi jelentőségűek lesznek a német Habsburg-ág pénzügyeinek kutatása szempontjából.²⁷ I. Ferdinánd korai éveinek legfontosabb pénzügytörténeti forrásai Gabriel de Salamanca általános kincstartó számadáskönyvei az 1520-as évek elejéről és néhány másolati könyv (*Gedenkbuch*).²⁸

Ahogy nem volt kiforrott pénzügyigazgatás, úgy nem volt modern értelemben vett „állam” sem. Amit államnak neveztek, az lényegében az udvartartás (*Hofstaat*) volt, azaz a fejedelem vagy családja egyes tagjai-

26 *Gerhard Rill*: Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526). Bd. 2: Gabriel von Salamanca, Zentralverwaltung und Finanzen. Wien–Köln–Weimar 2003. Az 1. kötet már egy évtizeddel korábban megjelent: Bd. 1: Außenpolitik und Diplomatie. Wien–Köln–Weimar 1993.

27 Vö. *Peter Rauscher*: Quellen der obersten landesfürstlichen Finanzverwaltung in den habsburgischen Ländern (16. Jahrhundert). In: *Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, T.* (Hrsg.): Quellenkunde i. m. 144–152.; *Mark Hengeler*: Die Abrechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv. In: uo. 129–143.; *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen und Gläubigern i. m. 31–34., 250–252., 273–277.

28 *Rill, G.*: Salamanca i. m. 239–260.; *Oskar Mitis*: Vom burgundischen Hof Ferdinands I. in Österreich. Eine Verrechnung des Generalschatzmeisters aus dem Jahre 1522. Jahrbuch für Landeskunde für Niederösterreich N.F. 21. (1928): Festschrift für Oswald Redlich, 152–163.

nak háztartása.²⁹ Európában általában az volt a szokás, hogy az uralkodó udvartartását az uralkodó rendes bevételeiből fizették.³⁰ Ezekhez a rendes bevételekhez tartoztak a fejedelem földbirtokaiból (uradalmaiból) és a regálékából származó jövedelmek, mint például a határvámok/útvámok, a pénzverésből és a bányászatból származó jövedelmek, illetve bizonyos, a fejedelmet megillető adók, mint például az „*Ungeld*”, amelyet az Osztrák Hercegségben már a 14. század közepétől kivetettek az alkoholtartalmú italok fogyasztására. Bevett gyakorlat volt, hogy a tartományfejedelmi jövedelem ilyen forrásait nem (csak) tisztségviselők kezelték fizetség ellenében, hanem jelentős mértékben bérbe is adták azokat befektetőknek – nemeseknek vagy kereskedőknek.³¹

A tartományfejedelem bevételi forrásai az ilyen bérbeadásoknak, de annak a gyakorlatnak is köszönhetően, hogy a felvett hitelek visszafizetését egyes hivatalokból származó jövedelmekhez „kötötték” („*verweisen*”), már jelentős mértékben le voltak kötve, így az uralkodónak alig maradt pénzügyi mozgástere nagyratörő politikai ambíciói megvalósítására. A fejedelem különösen a hadviseléshez, de a reprezentációs költségekkel és hozományokkal járó és emiatt drága dinasztikus házassági projektek megvalósításához is a rendek támogatására szorult. Ezért a tartományfejedelem adósságainak törlesztése visszatérő tárgyat képezte az uralkodó és a rendek közötti tárgyalásoknak.

Szerveződés szempontjából a rendek különböző formákban szálltak szembe a fejedelemmel: 1518-ban és 1525–1526-ban a nagy problémákra való tekintettel közös általános rendi gyűléseket tartottak, amelyeken valamennyi osztrák tartomány és uradalom választott képviselői részt vettek.³² Ezek a tartományi gyűlések a rendek által a fejedelemnek nyújtandó jelentős anyagi támogatásról szóló viták fórumai is voltak. Emellett

29 *Heinz Noflatscher*: ‚Ordonnances de l’hôtel’, Hofstaatsverzeichnisse, Hof- und Staatskalender. In: *Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, T.* (Hrsg.): Quellenkunde i. m. 59–75.

30 Vö. általában *Thomas Winkelbauer*: Grundzüge des habsburgischen Finanz- und Steuerwesens. In: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Bd. 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen und landesfürstliches Finanzwesen. 2. Teilbd. Hrsg. Michael Hochedlinger – Petr Maťa – Thomas Winkelbauer. Wien 2019. 767–824.

31 *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen und Gläubigern i. m. 38–40.

32 *H(artmann) J(oseph) Zeibig*: Der Ausschuss-Landtag der gesamten österreichischen Erblände zu Innsbruck 1518. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 13. (1854) 201–316.; *Wiesflecker, H.*: Maximilian I. i. m. Bd. 4. 305–320., ott további irodalommal. *Michael Mayr*: Der Generallandtag der österreichischen Erbländer zu Augsburg

a fejedelem külön-külön is tárgyalt az egyes tartományokkal, illetve a Német-római Birodalommal. Emiatt nem maradtak fenn összesített számadatok a rendek által megszavazott összegekről. A történelemtudomány sem tett eddig kísérletet arra, hogy összefoglalja valamennyi osztrák tartomány rendi gyűléseit és azok határozatait, beleértve az adójóváhagyásokat is, a ténylegesen beszedett pénzüsszegek áttekintéséről nem is beszélve. Emellett van egy további nehézség is: mivel a seregeket gyakran a rendek toborozták, a hadiadó nem feltétlenül a fejedelmi kasszába folyt be. Mindezek következtében szinte lehetetlen meghatározni, hogy a rendek I. Ferdinánd kérésére pontosan mekkora összeget bocsátottak rendelkezésre.³³

A nagyapai örökség

Amikor I. Ferdinánd 1521–1522-ben átvette az osztrák tartományok irányítását, három nagy belső problémával kellett szembenéznie, amelyeket apai nagyapja hagyott rá: egyrészt a szétzilált közigazgatással, másrészt a jelentős adósságteherrel, harmadrészt pedig a tartományi rendekkel fennálló rendezetlen viszonyal.

Miksa kiterjedt uralmi területeinek igazgatására számos központi, illetve tartománycsoporton szinten működő hatóságot állított fel, amelyek tanácsi testületekként szerveződtek. Mivel azonban az uralkodó politikáját jelentős mértékben a pénzühiány határozta meg, a hatóságoknak, különösen a pénzügyek terén, nem tudott stabil rendszere kialakulni. Az innsbrucki Általános Osztrák Kincstár (*Allgemeine Österreichische Schatzkammer*) 1496-os létrehozásával létrejött „az első országos osztrák hatóság, amely a pénzügyeket egy helyhez kötött központi pénztárban összpontosította”.³⁴ Ezt az 1499-ben már fel is oszlatott testületet 1498-ban az Udvari Kamarának nevezett legfőbb pénzügyi hatóság alá rendelték, amely azonban gyakran az Udvari Tanáccsal (*Hofrat*) közösen járt el, és ily módon nem fejtett ki önálló tevékenységet e hatáskörben. Az Udvari

(December 1525 bis März 1526). Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg 3. Folge, 38. (1894) 1–154.

33 A hiányos adathelyzetről lásd *Rill, G.*: Salamanca i. m. 278.

34 *Manfred Hollegger*: Die Maximilianischen Reformen. In: *Hochedlinger, M. – Mata, P. – Winkelbauer, T.* (Hrsg.): Verwaltungsgeschichte i. m. 1. Teilbd. Wien 2019. 400.

Kamara a pénzügyi igazgatásért és az udvari kiadásokért felelt, „míg a tényleges pénzügyi politika, amely lényegében [...] kölcsönfelvételi és zálogosítási politika volt, az általános kincstartók és a különleges pénzügyi meghatalmazottak [...] hatáskörébe tartozott”.³⁵ A legfelsőbb pénzügyigazgatást az évek során többször is átszervezték, az Udvari Kamarát pedig 1514-ben de facto feloszlatták.

Az egyes tartományokon és uradalmakon belüli nagyszámú tartományfejedelmi hivatal ellenőrzésére az 1490-es évek közepétől több tartományért felelő, úgynevezett *Raitkammere*k, számvevőkamarák jöttek létre. Míg a Felső-ausztriai Kamara (Innsbruck), amely de facto az ottani kormánynak volt alárendelve, Tirolért és Elő-Ausztriáért felelt (a korszakban Felső-Ausztrián Tirolt, Vorarlberget, a svájci, elzászi és sváb Habsburg-birtokokat – összefoglaló néven Elő-Ausztriát – értették – a szerk.), és fennmaradt I. Miksa uralkodása után is, addig ez nem volt így az Alsó-ausztriai Kamara (Bécs) esetében, amelyet először 1494-ben, majd ismételtén 1500-ban hoztak létre (a többi örökös tartomány számára). 1514-ben az alsó-ausztriai tartományokban lévő kamarai birtokokat kezelő vicedomokat, valamint a vicedomok igazgatása alól „kivett hivatalokat” (*Exemtämter*) Jakob Villinger általános kincstartó alá rendelték, és végül az Alsó-ausztriai Kamarát 1516–17-ben feloszlatták.³⁶ Így tehát amikor Károly és Ferdinánd birtokba vették örökségüket, a Felső-ausztriai Kamarán kívül nem állt rendelkezésükre egyetlen, tartományokon átívelő pénzügyi hatóság sem. Sokkal inkább „a politikai-közigazgatási és a pénzügyi élet I. Miksa császár 1519-ben bekövetkezett halála utáni teljes összeomlásán [...] kellett úrrá lenniük”.³⁷

A történészek között nincs egyetértés Miksa adósságainak összegét illetően, de valószínűleg ötszáz évvel ezelőtt a kortársak körében sem alakult ki erről egyetértés. A korábban elzálogosított jövedelmek (elsősorban bányák) mellett a Velence elleni háború (1507–1516) költségei, az V. Károly római királlyá választását megelőzően a választófejedelmeknek kifizetett megvesztegetési pénzek és a burgundiai örökösödési háborúra

35 *Hollegger, M.*: Reformen i. m. 383.

36 Uo. 384., 403. skk.

37 *Christiane Thomas*: Von Burgund zu Habsburg. Personalpolitische und administrative Verflechtungen in den Herrschaftskomplexen des Hauses Österreich. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Hrsg. Elisabeth Springer – Leopold Kammerhofer et al. Wien–München 1993. 35–48.; az idézet: 37. relativizálva: *Kohler, A.*: Ferdinand I. i. m. 72.

Albert szász hercegnél felvett régi adósságok úgyszintén ide tartoztak.³⁸ Hermann Wiesflecker a teljes összeget mintegy hatmillió rajnai forintra tette, amelyből „kétségtávol Ferdinándnak kellett a nagyobb adósságrészt viselnie”.³⁹ Az azonban, hogy ez a szám megközelítőleg pontos-e, természetesen továbbra is bizonytalan.⁴⁰ Manfred Hollegger óvatosabb, és I. Miksa halálakor fennálló adósságát 2,7 és 6 millió rajnai forint közötti összegre becsüli.⁴¹

I. Miksa uralkodása alatt egyértelművé vált az uralkodó és a tartományok rendjei között fennálló problematikus viszony, amely Ferdinánd uralkodása alatt is folytatódott:⁴² mind az osztrák tartományokban, mind a Német-római Birodalomban visszatérő hatalmi harcok folytak a rendekkel a fejedelem szükségleteire igényelt rendkívüli adók jóváhagyásáért, valamint a kormányzati és – ahol léteztek ilyenek – a pénzügyigazgatási pozíciók betöltéséért.⁴³ A rendek ugyanakkor a fejedelmi hatalom hatáiraival, illetve a rendek kormányzásban való részvételéhez fűződő jogával kapcsolatos alapvető konfliktus ellenére sem képeztek egységes frontot uralkodójukkal szemben. Valószínű, hogy a rendek egyes tagjai maguk sem látták tisztán a politikai helyzetet.⁴⁴ Nevezetesen a nemesek és a főpapok voltak azok, akik esetenként a fejedelmi udvarban vagy a tartományi igazgatásban kívánták karriercéljaikat megvalósítani. És különösen a magas tisztségek viselői működtek a tartományfejedelem többé-kevésbé önkéntes hitelezőiként.⁴⁵ A tartományfejedelem és a rendek szféráinak

38 A szász adósságra lásd még *Rill, G.*: Salamanca i. m. 305–308.

39 *Wiesflecker, H.*: Maximilian I. i. m. Bd. 4. 446. skk., az idézet: 447.

40 Vö. még *Rill, G.*: Salamanca i. m. 299. skk.

41 *Manfred Hollegger*: Maximilian I. (1459–1519). Schlaglichter auf einen „Papier-Kaiser“ zwischen Macht und Ohnmacht, großen Plänen und ständigen Geldnöten. In: *Per tot discrimina rerum. Maximilian I. (1459–1519)*. Hrsg. Markus Debertol et al. Wien 2022. 17. Miksa pénzügyeire lásd összefoglalóan *Christian Lackner*: Finanzen und Finanzfachleute Maximilians. In: uo. 301–313.

42 *Von Kraus, V.*: Geschichte Oesterreichs i. m.

43 Vö. pl. *Hollegger, M.*: Reformen i. m. 388–404. A Német-római Birodalomra lásd *Christine Roll*: Das Reichsregiment (1500–1502, 1521–1530). In: *Hochedlinger, M. – Maťa, P. – Winkelbauer, T.* (Hrsg.): Verwaltungsgeschichte i. m. 1. Teilbd. 283–287.

44 Vö. például *Burkert, G. R.*: Landesfürst i. m. 19–24.

45 Az 1521 és 1612 közötti időszakra lásd többek között *Lukas Winder*: Die Kreditgeber der österreichischen Habsburger 1521–1612. Versuch einer Gesamtanalyse. In: *Das „Blut des Staatskörpers“*. Forschungen zur Finanzgeschichte der Frühen Neuzeit. Hrsg. Peter Rauscher – Andrea Serles – Thomas Winkelbauer. München 2012. 441., 451–453.; *Uő*: Die Kreditgeber Ferdinands I., Maximilians II. und Rudolfs II. (1521–1612). Diplomarbeit. Wien 2013. 96–120.; *Rill, G.*: Salamanca i. m. 312. skk., 326–339.

szétválasztása a hatóságok szintjén sem volt könnyű: 1525-ben olyan vádak láttak napvilágot, hogy a tartományi rendek vezető képviselői a *Raitkammer* tisztségviselőivel együtt a tartományfejedelem kamarai birtokaiból gyarapították vagyonukat.⁴⁶

A közigazgatási reformok

Az V. Károly által átvett Habsburg hatalmi komplexum pénzügyileg gyenge lábakon állt. A birodalom számos független tartományra és uradalomra való széttagoltsága, illetve a központi fejedelmi hivatalok ebből következő hiánya miatt szinte lehetetlen volt átfogó képet alkotni a rendelkezésre álló erőforrásokról és teljes mértékben kiaknázni a hatalmas uralmi terület pénzügyi potenciálját.⁴⁷

Az osztrák tartományokban 1518-ban, az I. Miksa által összehívott utolsó általános rendi gyűlésen döntöttek a pénzügyigazgatás reformjáról. A felső- és alsó-ausztriai tartománycsoportok élén egy-egy kamaramester (*Kammermeister*) felelt volna a tartományfejedelmi jövedelmekért, akik a bevételeket a főpénztárosnak (*Generaleinnehmer*) továbbították volna. A kiadásokért a kincstartó (*Schatzmeister*) felelt volna, aki a fillérmestert (*Pfennigmeister*) bízhatta volna meg a kifizetések teljesítésével. Hat „reformálónak” (*Reformierer*) a kamarai birtokok igazgatását kellett volna rendbe hoznia.⁴⁸

Miksa halála azonban új helyzetet teremtett: miután a császár két unokáját jelölte ki örökösiként, Károly 1519 márciusában a maga és öccse nevében birtokba vette az osztrák tartományokat.⁴⁹ 1520 nyarán – ekkor még a két tartományfejedelem egyike sem tette be a lábát az örökös tartományokba, a kormányzati hatáskörök pedig az egyes tartományokban, különösen az Ennsen inneni Osztrák Főhercegségben részben vitatottak voltak a még Miksa által kinevezett kormányzatok és a rendek között – a jelek szerint eleinte a Német-római Birodalom és az osztrák örökös tartományok közös központi pénzügyigazgatásának tervét fontolgatták. Végül

46 *Rill, G.*: Salamanca i. m. 267.; vö. *Mayr, M.*: Generallandtag i. m. 124.

47 Vö. még *Rill, G.*: Salamanca i. m. 261. skk.

48 *Rill, G.*: Salamanca i. m. 263.; *Sigmund Adler*: Die Organisation der Centralverwaltung unter Kaiser Maximilian I. Leipzig 1886. 479. skk.

49 *Von Kraus, V.*: Geschichte Oesterreichs i. m. 30.

1521-ben az örökös tartományokbeli fejedelmi pénzügyigazgatás reformját helyezték kilátásba.⁵⁰

Miután I. Ferdinánd 1521-ben hozzájutott – alsó-ausztriai – tartományaihoz (a felső-ausztriaiak ekkor még V. Károly uralma alatt álltak), tartományfejedelmi központi pénzügyigazgatás felállítását tervezték, azonban ezek a tervek sem valósultak meg. I. Ferdinánd az uralkodást ténylegesen csak 1522-ben, Németalföldről való visszatérte után vette át. Ugyanezen év nyarán Ferdinánd nemcsak az Ennsen inneni Osztrák Főhercegség rendi ellenzékének több vezetőjét ítélte el és végeztette ki Bécsújhegyen, hanem az alsó-ausztriai tartománycsoport számára is új *Raitkammer*t állított fel.⁵¹ Ez utóbbi, mint az alsó-ausztriai tartományok kormányhatósága, három tanácsból és az 1521 óta fennálló Udvari Tanács⁵² egyik tagjából állt. Ily módon a számvevőkamara és az Udvari Tanács személyi szinten összekapcsolódott. Az elnöki teendőket Georg von Rottal látta el, aki már I. Miksa idején is vezető pozíciót töltött be az alsó-ausztriai tartományok pénzügyigazgatásában.⁵³ Ezenkívül egy titkár, egy számvevő és egy írnok is működött ott. A kamara feladata volt a vicedomok és a hivatalnokok elszámolásainak vizsgálata, a hivatalok megreformálása és rendbe hozása. A kamara főpénztárosaként az Ennsen inneni Osztrák Főhercegség vicedomja szolgált, aki egyébként a másik négy alsó-ausztriai hercegségben, az Ennsen túli Osztrák Főhercegségben, Stájerországban, Karintiában és Krajnában dolgozó kollégáihoz hasonlóan a tartományfejedelmi kamarai birtokok igazgatásáért felelt.

I. Ferdinánd az 1523. augusztus 16-i kamarai instrukcióval (*Kammerordnung*) az Alsó-ausztriai Kamarával szemben sokkal nagyobb folytonossággal rendelkező innsbrucki Felső-ausztriai Kamara szervezeti alapjait is megteremtette a következő mintegy két évszázadra.⁵⁴ Ez a kamara szín-

⁵⁰ Rill, G.: Salamanca i. m. 263. skk.

⁵¹ Kammerordnung, Wiener Neustadt, 1522 August 18. In: Werner Kögl: Die Organisation der Niederösterreichischen Raitkammer unter Ferdinand I. Prüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. [Wien 1971.] 162–182.

⁵² Rill, G.: Salamanca i. m. 71–73.

⁵³ Kögl, W.: Organisation i. m. 1–6.; [Albert Starzer:] Beiträge zur Geschichte der Niederösterreichischen Statthaltereien. Die Landeschefs und Räte dieser Behörde von 1501 bis 1896. Wien 1897. 133–137.; Peter Rauscher: Die Niederösterreichische Kammer. In: Hochedlinger, M. – Matá, P. – Winkelbauer, T. (Hrsg.): Verwaltungsgeschichte i. m. Teilbd. 2. 856–865; Rill, G.: Salamanca i. m. 264–266.

⁵⁴ Lásd Wilfried Beinrohr: Die Oberösterreichische (Hof)Kammer. In: Hochedlinger, M. – Matá, P. – Winkelbauer, T. (Hrsg.): Verwaltungsgeschichte i. m. Teilbd. 2. 874–881; Rill, G.: Salamanca i. m. 266. skk.

tén kollegiális szervezetű volt, azaz négy tanácsosból állt, akik a helytartó vezetésével ülészttek. Bécsi megfelelőjéhez hasonlóan ehhez a kamarához is tartoztak még további hivatalnokok. A főpénztáros feladatát a kamaramester látta el, aki a pénzek be- és kifizetéséért felelt.

Egyik tartománycsoportban sem a kamarák vagy az udvari tanácsosok voltak azonban a legfelsőbb tartományfejedelmi pénzügyigazgatás meghatározó szereplői. Általános kincstartóként (*Generalschatzmeister*) ezt a funkciót egy olyan személy töltötte be, akit a kortársak és a régebbi szakirodalom is igen negatívan ítél meg: a spanyol Gabriel de Salamanca. Már Ferdinánd Ausztriába érkezése előtt többek között annak fillérmestereként, illetve kincstartójaként tevékenykedett, azaz a főherceg pénzügyeivel volt megbízva.⁵⁵ Ezt követően a pénzügyigazgatásban végzett tevékenysége mellett az alsó- és felső-ausztriai tartományok kancelláriáit is vezette. Források hiányában Salamanca I. Ferdinándra gyakorolt befolyását nem lehet teljes körűen megítélni, ahogyan általános kincstartói tevékenységét sem. Miután 1525-ben Salamancának menekülnie kellett a tirolai parasztfelkelés elől, ősszel eltávolították a tartományfejedelmi bevételek és kiadások igazgatójaként betöltött tisztségéből, de ezzel egyidejűleg megerősítették a fejedelmi kamarai birtokok legfelsőbb kincstartói és felügyelői (*Superintendent*) állásában. Salamanca végleges elbocsátását a kincstartói tisztségéből csak az osztrák tartományok augsburgi általános rendi gyűlésén érték el, amire 1526 májusában került sor.⁵⁶ A jelek szerint az eseményt megelőzően erőszakos fenyegetések is történtek.⁵⁷ Utódja az általános kincstartói poszton az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosa, Hans Hoffmann von Grünbühel lett. Az ő idejére nyúlnak vissza I. Ferdinánd Udvari Kamarájának kezdetei, amely a Német-római Birodalomban, az osztrák, a cseh és a magyar királyságokban és tartományokban I. Ferdinánd pénzügyeinek – vitáktól nem mentes – legfőbb hatósága lett.⁵⁸

55 Rill, G.: Salamanca i. m. 73. skk., a következőkre: 137–238.; Bauer, W.: Anfänge i. m. 167–173.; Alfred Stern: Gabriel Salamanca Graf von Ortenburg. Historische Zeitschrift 131. (1925) 19–40.; Albert E. J. Hollaender: Gabriel Salamanca, Graf von Ortenburg, und die tirolische Empörung 1525. In: Innerösterreich 1564–1619. Red. Alexander Novotny – Berthold Sutter. Graz 1967. 12.

56 Mayr, M.: Generallandtag i. m. 131. Vö. még Rauscher, P.: Zwischen Ständen und Gläubigern i. m. 124. skk.

57 Mayr, M.: Generallandtag i. m. 124.

58 Peter Rauscher: Die Hofkammer im 16. Jahrhundert. In: Hochedlinger, M. – Mata, P. – Winkelbauer, T. (Hrsg.): Verwaltungsgeschichte i. m. Teilbd. 2. 825–834.

*A tartományfejedelmi pénzügyek
az 1520-as évek első felében*

A hiányosan fennmaradt források és a korabeli közigazgatási gyakorlat miatt pontos pénzügyi kimutatás összeállítására nem vállalkozhatunk. Becslések szerint – és ezt kifejezetten hangsúlyoznunk kell – az alsó-ausztriai tartománycsoport rendes fejedelmi bevételei az 1521 és 1525 közötti öt évben 1,26 millió rajnai forintot tettek ki.⁵⁹ Ugyanebben az időszakban a kiadások becsült összege 1,146 millió rajnai forint. 1522 és 1525 között, azaz négy év alatt 727 ezer rajnai forint érkezett be a felső-ausztriai tartományoktól, és mintegy 705 ezer rajnai forintot költöttek el.⁶⁰

Becslések szerint az összes osztrák örökös tartományból származó éves jövedelem átlagosan 430 ezer rajnai forint körül mozgott. Ez a viszonylag csekély összeg a tartományfejedelmi jövedelmekre már I. Miksa alatt felvett hitelek következménye volt. Az osztrák pénzügyek pozitív egyenlege komoly strukturális problémát fed el: mindkét tartományi kamara kénytelen volt külső finanszírozásból biztosítani bevételeinek jelentős részét. Az innsbrucki kamara kiadásainak mintegy felét fordította adósságtörlesztésre. Ezt az adósságszolgálatot azonban nem lehetett a kamara rendes bevételeiből finanszírozni, ehelyett újabb és újabb kölcsönöket kellett felvenni a hiány fedezésére. Az Alsó-ausztriai Kamarának szintén adósságszolgálatra kellett fordítania kiadásainak mintegy harmadát, mindezt anélkül, hogy a bevételi oldalon megfelelő fedezet lett volna rá. Gerhard Rill a következőképpen foglalta össze a helyzetet: „Az 1525. végi pénzügyi helyzetet tehát az egyensúly látszata jellemzi, ugyanakkor a már régóta törékennyé vált felszín alatti forrongás is. Egy váratlanul felmerülő nagyobb pénzügyi teher katasztrófához vezetett volna – hacsak nem álltak volna rendelkezésre más, nem a tartományfejedelem saját jövedelmeiből származó források.”⁶¹

59 A következőkre Rill, G.: Salamanca i. m. 274–277.

60 Rill, G.: Salamanca i. m. 274., az 1522 és 1526 közötti időszakot említi; valószínűleg az 1522 és 1525 közötti évekről van szó; lásd uo. 275.: 107. jegyz., 276.

61 Rill, G.: Salamanca i. m. 277.

*Rendkívüli jövedelmek:
a rendekkel szembeni követelések*

A fejedelem a regálékból és a kamarai birtokokból származó rendes jövedelmek mellett több okból, mindenekelőtt hadviselés céljából, rendkívüli támogatás iránti kérelemmel fordulhatott tartományai rendjeihez. A rendi pénzügyi támogatások alakulásával kapcsolatban is érdemes I. Miksa uralkodásának végére visszatekinteni.⁶² Az 1518. évi általános rendi gyűlés összesen 400 ezer rajnai forintot hagyott jóvá az idős császár részére, amelyből 220 ezer rajnai forintot az alsó-ausztriai tartománycsoportnak, 180 ezer rajnai forintot pedig a felső-ausztriai tartománycsoportnak kellett biztosítania. Ezt az összeget négyévi, egyenként 100 ezer rajnai forint összegű részletben kellett kifizetni, és egyharmadát a császár és a két „királyné”, Anna magyar és cseh királyné és Ausztriai Mária udvartartására, valamint az Udvari Tanács és a kormány fenntartására kellett fordítani. Kétharmadát pedig a kamarai birtokok adósságmentesítésére kellett fordítani a zálogba adott uradalmak kiváltásával. A rendek a török elleni háborúhoz nyújtandó további támogatás alól kifejezett mentességet kaptak. Egy Velence elleni háború esetén a segílyt erre a célra kellett átcsoportosítani.⁶³

A császár 1519 elején bekövetkezett halálával ez a hozzájárulás átmenetileg érvényét veszítette. Még ugyanezen a tavaszon Károly, illetve az általa kinevezett augsburgi kormányzat mint legfőbb kormány szerv első lépésben 50 ezer rajnai forintot követelt a felső- és alsó-ausztriai örökös tartományoktól a német-római királyválasztás magas költségeinek fedezésére. Ezt a követelést 1520-ban megduplázták 100 ezer rajnai forintra,⁶⁴ a Württembergi Hercegség vételárát, amelyet V. Károly a Sváb Szövetségtől vásárolt meg, 210 ezer rajnai forint összegben szintén a rendekre terheltek.⁶⁵

62 A következőkre: *Rill, G.*: Salamanca i. m. 277–288.

63 *Zeibig, H. J.*: Der Ausschuss-Landtag i. m. 289. skk.; *Wiesflecker, H.*: Maximilian I. i. m. Bd. 4. 309. skk., 315. Az 1515. évi Habsburg–Jagelló házassági szerződés értelmében a Habsburg Ferdinánd hitvesének szánt Jagelló Anna és a II. Lajos hitveséül szánt Habsburg Mária 1517 és 1521 között Innsbruckban nevelkedett – a szerk.

64 *Rill, G.*: Salamanca i. m. 278.

65 *Hans Puchta*: Die habsburgische Herrschaft in Württemberg 1520–1534. Dissertation. München 1967. 13.

Már 1521 elején, néhány héttel az alsó-ausztriai tartományok Ferdinándnak történő átengedése előtt V. Károly azzal a követeléssel fordult ehhez a tartománycsoporthoz, hogy az 1518. évi teljes jóváhagyott összeget emeljék duplájára, azaz a tekintélyes 800 ezer rajnai forintra. Ezeket az összegeket a királyválasztásra, az I. Miksa halála utáni „visszataszító gyakorlatok”⁶⁶ felszámolására, Württemberg megvásárlására, a kormány felállítására, a zálogba adott kamarai birtokok kiváltására, Ferdinánd főherceg rangjának megfelelő ellátására, a miksai adósságok visszafizetésére, valamint Lajos és Mária, illetve Ferdinánd és Anna esküvőjének költségeire szánták.⁶⁷ Ezt azonban a rendek elutasították, és csupán abba egyeztek bele, hogy az 1518. évi 400 ezer rajnai forintból a rájuk eső, még fennmaradó pénzösszeget a jövőben kifizetik.⁶⁸

Új tartományfejedelemként Ferdinánd sem járt sikerrel az alsó-ausztriai rendeknél: amikor 1523 végén az oszmánok elleni várható háborúra és nagyapja adósságainak törlesztésére összesen 500 ezer rajnai forintot kért, a rendek tőle is megtagadták támogatásukat.⁶⁹

Az 1525–1526-os augsburgi általános rendi gyűlésen I. Ferdinánd a magas adósságok és a török elleni közelgő háború veszélye miatt hat éven át évi 300 ezer rajnai forint összegű rendkívüli támogatást követelt a tartományaitól.⁷⁰ Ezenkívül a gazdagabb felső-ausztriai tartományoknak még egy összeget kellett volna jóváhagyniuk az ott zálogba adott kamarai birtokok kiváltására. Miután a tartományok válaszul Salamanca általános kincstartó elbocsátását, valamint a tartományi közigazgatás magasabb tisztségeibe az örökös tartományokból és a birodalomból származó nemesek kinevezését követelték, az alsó-ausztriai tartományok és Tirol négy évre 400 ezer rajnai forintot helyeztek kilátásba uralkodójuk részére, ugyanannyit, mint 1518-ban.⁷¹ Végül néhány módosítással sikerült ebben az összegben megegyezniük. Ezenkívül 50 ezer rajnai forint töröksegélyben (*Türkenhilfe*) állapotok meg, amelyhez az alsó-ausztriai tartomá-

66 Ennek a kifejezésnek a jelentése nem világos. Lehetséges, hogy általában a rend helyreállítására utal.

67 *Christiane Thomas*: Karl V. als Landesherr des Fürstentums ob der Enns. Die kaiserliche Instruktion für den obderennsischen Landtag im März 1521. Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 15. (1986) 27–30.; *Karl Eder*: Die Stände des Landes ob der Enns 1519–1525. Heimatgäue 6. (1925) 32. skk.; *Rill, G.*: Salamanca i. m. 278.

68 *Thomas, Ch.*: Karl V. i. m. 34.

69 *Rill, G.*: Salamanca i. m. 278. skk.

70 *Mayr, M.*: Generallandtag i. m. 27.

71 Uo. 48. skk., itt a vorarlbergi uradalmak jóváhagyásáról is.

nyok 30 ezer, Tirol 10 ezer és a tartományfejedelem szintén 10 ezer rajnai forinttal járult hozzá.⁷²

Az egyes alsó-ausztriai tartományoktól az 1518-as és 1525–1526-os általános tartományi gyűléseken kívül rendszeresen követeltek rendkívüli adókat, amelyeket a rendek jóvá is hagytak. A teljes összegről azonban nem áll rendelkezésünkre áttekintés.⁷³ Ugyan a felső-ausztriai tartományok esetében a tartományfejedelmi adókövetelések és ezek rendek általi jóváhagyása könnyebben nyomon követhetők, a ténylegesen befolyt pénzösszeg itt sem ismert. Mindenesetre minden jel arra utal, hogy I. Ferdinánd nem rendelkezett elegendő forrással ahhoz, hogy jelentős politikai mozgástere legyen. Ehelyett a pénzügyek körüli konfliktus – különösen Tirolban – tovább éleződött, és ez végül a rendek nyomására Gabriel Salamanca menesztéséhez vezetett.

Az állandó probléma: az eladósodás

Az osztrák pénzügyek egyik fő problémája az I. Miksa által hátrahagyott és az örökösök között felosztott adósság volt. Ferdinánd 1523 végén egymillió rajnai forintra becsülte a nagyapja adósságaiból rá eső részt, amelybe a zálogba adott kamarai birtokok nem számítottak bele.⁷⁴ Két évvel később, 1525 végén I. Ferdinánd tartozásai saját állítása szerint több mint kétmillió rajnai forintot tettek ki. Ez az összeg magában foglalta mind a bevételekre utalványozott („*verwiesene*”) adósságokat, mind a bevételekhez „nem kötött” hiteleket („*unverwiesene*” *Kredite*). Itt is csak találgatni tudunk a számok megközelítő pontosságáról. Ferdinánd új hiteleinek fő nyújtói és haszonélvezői ekkor – messze megelőzve más augsburgi kereskedőházakat – a Fuggerek és az ehhez a céghez szorosan kötődő általános kincstartó, Salamanca voltak. Ez utóbbi saját hitelével gondoskodott egyrészt a sürgősen szükséges „friss pénz” biztosításáról, másrészt pedig ar-

72 Uo. 61–65.

73 Rill, G.: Salamanca i. m. 279. skk; Liselotte Seeger: Die Geschichte der ständischen Steuern im Erzherzogtum Österreich unter der Enns, 1500–1584. Dissertation. Wien 1995. 306.

74 Rill, G.: Salamanca i. m. 279.; a következőkre uo. 298–339. A Fuggerek és a Habsburgok kapcsolatára összefoglalóan lásd Mark Häberlein: Die Fugger. Geschichte einer Augsburger Familie (1367–1650). Stuttgart 2006. 65–68.

ról, hogy a régebbi tartományfejedelmi hitelezők, akik tekintettel az I. Miksa halála utáni megváltozott erőviszonyokra már nem tudták érvényesíteni követeléseiket a fejedelmi udvarban, drasztikusan csökkentették követeléseiket.

A konkrét számoktól eltekintve megjegyzendő, hogy Ferdinándnak uralkodása első éveinek nehéz pénzügyi (és politikai) helyzete ellenére is sikerült hitelképesnek maradnia. Ennek a politikának az árát többek között a tartományfejedelem régebbi hitelezői és a tiroli Schwaz bányászai fizették meg, akik felláztak a Fuggerek bányászati tevékenysége ellen.⁷⁵ Az osztrák tartományok rendjei a széles körű elégedetlenséget, amely nemcsak a bányászlegényeket, hanem a tiroli parasztokat is eltöltötte, arra használták fel, hogy kiszorítsák nemcsak Salamancát, hanem Ferdinánd holland tanácsosait is hatalmi pozícióikból. Azonban az 1520-as évek közepén elért rendi siker ellenére sem tudtak viszonylag stabil viszonyokat teremteni. A mohácsi csata és annak következményei egészen új kihívások elé állították I. Ferdinándot. Ez magában foglalta az Ausztriai-ház fiatalabbik ágának a cseh és (részben) a magyar korona területeivel bővült „összetett monarchiája” monarchikus közigazgatásának átszervezését is. Ferdinánd uralkodásának pénzügyi alapjairól a 16. század következő, második negyedében azonban egyelőre keveset tudunk.⁷⁶

⁷⁵ *Rill, G.*: Salamanca i. m. 161.; *Peter Fischer*: Die Gemeine Gesellschaft der Bergleute. Bergbau und Bergleute im Tiroler Montanrevier Schwaz zur Zeit des Bauernkrieges. St. Katharinen 2001. 255.

⁷⁶ A magyarországi helyzetre lásd *Kenyeres, L.*: Die Einkünfte i. m.; *Uő*: I. Ferdinánd i. m.

Két évvel vagyunk a mohácsi csata 500. évfordulója előtt. Az elmúlt években örvendetesen megszapordtak a Moháccsal kapcsolatos kutatások és publikációk, számos kérdéskör kapott új megvilágítást, beleértve magát a csatát, a Jagelló-korszak egészét és az azt követő évtizedeket is. A Magyar Történelmi Társulat és a Századok szerkesztősége is kötelességének érzi, hogy Mohács problémakörével kiemelten foglalkozzék. E törekvés jegyében állítottuk össze a Századok folyóirat különszámaként, ugyanakkor a Századok Könyvek sorozat legújabb darabjaként jelen kötetünket. A benne található tanulmányok a Mohács előtti és az azt követő időszzakkal is foglalkoznak, tematikailag a külpolitikától a had- és gazdaságtörténeten át a művészettörténetig széles palettát fednek le: olvashatunk az oszmán–magyar és az oszmán–Habsburg diplomáciai kapcsolatokról, a mohácsi csata oszmán krónikásairól, a csata lokalizációjával kapcsolatos újabb kutatási eredményekről, II. Lajos csata előtti fiktív leveléről, a csata következményeként a magyar hadszíntéren megjelenő spanyol zsoldosokról, Mátyás király Isztambulba hurcolt bronzszobráiról. Kötetünk egyik újdonsága, hogy igyekszünk kitekinteni a szomszédos országok történetírásának Moháccsal kapcsolatos eredményeire, ezzel is nemzetközi összefüggéseibe helyezni a csatát megelőző és követő – hazánk és Közép-Európa sorsát évszázadokra meghatározó – eseménykort.

